

ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Г. М. Скиба,

аспірант Інституту педагогіки НАПН України

e-mail: skybagalina@gmail.com

У статті представлено аналіз наукових досліджень проблеми суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальній діяльності. Акцентовується увага на необхідності вивчення дидактичних особливостей взаємодії суб'єктів навчальної діяльності. Схарактеризовано, що ефективність формування суб'єктного простору як учнів, так і учителів залежить від особливостей побудови суб'єкт-суб'єктної взаємодії між ними, функціональність якої є рівнозначною як у досягненні цілей освітнього процесу, так і у сприянні особистісному самоствердженню учасників навчальної діяльності.

Ключові слова: *суб'єкт-суб'єктна взаємодія, навчальна діяльність, учень, вчитель, комунікативна компетентність.*

Постановка проблеми. *Радикальні сучасні перетворення національних освітніх систем пов'язані із інтеграцією суспільства до європейського освітнього простору, в якому побудова взаємовідносин між учасниками освітніх процесів ґрунтується на пріоритетних принципах особистісно зорієнтованої, гуманістичної, компетентнісної освіти, педагогіки партнерства, суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальній діяльності. У центрі уваги при будь-яких педагогічних процесів є особистість учня, формування суб'єктності якого передбачає цілеспрямований розвиток його активної життєвої позиції, ініціативності, самостійності у прийнятті рішень, здатності навчатись упродовж життя тощо.*

Стрімкі зміни в інформаційному суспільстві зумовлюють розвиток новітніх технологій, інноваційних виробничих систем і пристроїв, формування інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України вимагає впровадження нових педагогічних підходів до загальноосвітньої підготовки учнівської молоді. Йдеться про формування особистості, якій притаманні лідерські якості, уміння взаємодіяти з колегами та оточуючими, навички організації своєї роботи та праці в колективі. Разом з тим, випускник нової української школи має бути креативним, володіти навичками встановлювати і розвивати взаємовідносини з суб'єктами спільної діяльності відповідно до вікових особливостей у соціокультурному середовищі.

В умовах гуманізації освіти, міжособистісне спілкування у навчальній діяльності визначається не тільки мірою сформованості комунікативної компетентності суб'єктів навчання, яка за суттю інтегрує знання, уміння і навички, що проявляються в комунікативних діях і забезпечують ефективність процесу спілкування, а й передбачає психолого-педагогічну майстерність спілкування - як запоруку ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що ґрунтується на знаннях і життєвому досвіді як учителя, так і учнів; здатностях кожного з учасників навчальної діяльності розуміти себе та сприймати видозміну психічних станів інших; уміннях регулювати комунікативні дії при налагодженні контактів учителя з учнями, учнів між собою, з іншими людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагоме значення в розробленні окресленої проблеми мають праці Б. Ананьєва, Л. Божович, О. Запорожця, О. Леонтьєва, Х. Лійметса, Б. Ломова, А. Мудрика, В. М'ясищева, де розкриваються теоретичні положення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, конкретизуються різні її форми, вивчається їх продуктивність у навчальній діяльності. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядалася ще з середини ХХ століття. Так, провідною ідеєю діяльності видатного педагога минулого століття В. Сухомлинського був розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб [8, с. 206]. У контексті дослідження проблеми формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності, наукове і практичне значення мають результати дослідження педагогічних умов оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників: (створення інноваційного характеру ситуацій виховного характеру в колективі учнів; залучення учнів до різних сфер діяльності та самодіяльності; наповнення навчальної та позанавчальної діяльності учнів старших класів заняттями творчого характеру [7, с. 8]. На переконання Хом'яка А., шляхами використання потенціалу гуманітарних предметів у формуванні комунікативної компетентності старшокласників є розвиток у старшокласників свідомого ставлення до необхідності вдосконалення навичок комунікації [11, с. 16]. Водночас, науковці зазначають, що саме ранній юнацький вік є найбільш сприятливим для розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії, що забезпечується шляхом цілеспрямованого психологічного впливу на особистісні якості та характеристики юнака [3, с. 175]. Окремі аспекти суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії розглядають як умову формування особистості майбутнього вчителя [13, с.265-271].

Формулювання цілей статті. Проаналізувати наукові пошуки і окреслити можливі шляхи розв'язання проблеми формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Передусім, вважаємо за потрібне уточнити сутність терміносполук «суб'єкт-суб'єктна взаємодія», «суб'єкт-суб'єктна взаємодія старшокласників у навчальній діяльності», оскільки у ході проведеного аналізу науково-педагогічних праць нами не було виявлено усталеного їх тлумачення. У довідковій літературі термін «суб'єкт» визначено як: 1) істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; 2) особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті [2, с. 1409; 6, с. 469]. Термін «взаємодія» визначається як «співдія, співдіяння; взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [2, с. 1409; 6, с. 469]. Нам імпонує таке тлумачення взаємодії: «процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, який породжує причину обумовленості їхніх дій і взаємозв'язок. Процес взаємодії потребує активності для взаємної спрямованості дій учасників цього процесу» [1, с. 9].

Як зазначає С. Шехавцова, «суб'єктність дозволяє розглядати людину не в сукупності окремих її психічних функцій і когнітивних параметрів, слабо пов'язаних характеристик та індивідуальних особливостей діяльності й поведінки, а як єдине ціле з усіма її індивідуальними особливостями й проявами, як суб'єкт, який розвиває, організує й контролює власну активність» [12, с. 4]. У контексті сказаного варто уточнити, що суб'єктність учня змінює спосіб детермінації особистісного розвитку з огляду на специфіку навчальної діяльності, соціокультурне середовище, рівень сформованості індивідуальних якостей, які цілісно впливають на вибір моделей поведінки особистості у міжособистісних взаємовідносинах, діяльності, житті.

Аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що досить розповсюдженим є вживання таких понять як «суб'єкт-суб'єктні відносини», «міжособистісні відносини», «педагогічна взаємодія», «комунікативна компетентність» сутність яких саме охоплює проблема формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності. Таким чином, виходячи із сутності суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників та тлумачення понять «суб'єкт», «взаємодія», суб'єкт-суб'єктна взаємодія старшокласників у навчальній діяльності розуміється нами як складний, багатоаспектний педагогічний процес опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, взаємозв'язку їхніх дій у процесі навчальної діяльності, спрямованого на засвоєння учнями знань, умінь, навичок і компетенцій, які передбачають формування особистості, системи її відносин, поширення її внутрішньо колективних і міжколективних зв'язків та встановлення комунікативних відносин.

Формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності являє собою комплексне поняття, висвітлення якого можливе на

підставі ґрунтового вивчення дисертаційних досліджень, науково-методичних, періодичних праць з педагогічних, психологічних, соціологічних, психофізіологічних та інших наук. Суб'єкт-суб'єктні відносини між учасниками навчального процесу можуть бути сформованими за умови незалежної діяльності цих учасників, розуміючи незалежність, як здатність людини здійснювати в будь-який момент свого життя та діяльності вибір з наявних альтернатив та нести особистісну відповідальність за наслідки зробленого вибору. Тільки за цих умов незалежність буде моральною. Тому формування почуттів особистої відповідальності в учнів за прийняті рішення, за власну поведінку і дії є найважливішою задачею виховання учнів. Досліджуючи рівень розвитку комунікативних умінь старшокласників як чинник їх міжособистісних взаємин, Мельник Ж. наголошує на доцільності розвитку:

- комунікативних навичок (досягнення адекватного і рівноправного спілкування, здатності до запобігання та розв'язання міжособистісних конфліктів);
- вироблення гнучкості в дотриманні правил поведінки;
- формування позитивного ставлення до ровесників, батьків, педагогів;
- терапевтичного розігрування тривожних ситуацій;
- підвищення самооцінки та досягнення самостійності, впевненості у собі і відновлення почуття власної гідності;
- зниження шкільних страхів [5, с. 152-153].

Зокрема, важливою в контексті нашого дослідження є думка про те, що заклад загальної середньої освіти має всі можливості для успішного розв'язання цієї проблеми. Саме ранній юнацький вік є найбільш сприятливим для розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії. Останній забезпечується шляхом цілеспрямованого психологічного впливу на особистісні якості та характеристики юнака, які сприяють підвищенню рівня інтегральної емпатії (актуалізація емпатійної установки, розвиток децентрації, антиципації, рефлексії, альтероцентризму тощо), з одного боку, та усвідомлення молоддю наслідків різних видів емпатійної поведінки, з іншого [3, с. 175]. Так, формування лідерських якостей підлітків відбувається у процесі, організація якого визначається як закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів, передбачає створення необхідних педагогічних умов, завдяки яким стане можливим формування лідерських якостей [4, с. 571].

Для суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності важливе значення відіграє сформована комунікативна компетентність, вивченню якої присвячене дослідження А. Хом'яка. На переконання науковця, шляхами використання потенціалу гуманітарних

предметів у формуванні комунікативної компетентності старшокласників є розвиток у старшокласників свідомого ставлення до необхідності вдосконалення навичок комунікації (усвідомлення значущості комунікації у сучасному суспільстві, формування позитивної та активної позиції під час спілкування, надання допомоги старшокласникам в оволодінні досвідом взаємодії); стимулювання спрямованості навчання школярів комунікативній діяльності (організація бесід, диспутів, проведення додаткових занять, формування умінь працювати командно, імітація і розв'язування ситуацій міжособистісного спілкування); удосконалення досвіду спілкування старшокласників шляхом залучення учнів до різноманітних форм активної комунікації, креативної навчальної діяльності, впровадження у навчально-виховний процес інноваційних рольових ігор, завдань і вправ, забезпечення індивідуальної допомоги учням щодо розвитку навичок спілкування, організація комунікативних тренінгів) [11, с. 16]. У сучасному світі важливу роль у спілкуванні відіграє віртуальне середовище, тому постає необхідність активного залучення інформаційно-комунікаційних засобів для осучаснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній і позанавчальній діяльності [14, с. 18-22].

Разом з тим, окремо варто представити науковий інтерес дослідників до вивчення проблеми підготовки майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії [13, с. 265-271], В. Хитрюк досліджує проблему суб'єктності та інклюзивної готовності майбутніх педагогів [10, с. 108-119], Я. Фаріна у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтувала суб'єктність студента як об'єкта освітнього впливу вищої школи з точки зору соціології [9]. У навчальній діяльності суб'єкт-суб'єктний підхід реалізується на принципах індивідуалізації та диференціації. Призначення принципу індивідуалізації полягає у «врахуванні індивідуальних особливостей й створення умов для розвитку кожного учня. В результаті всебічного вивчення здобувачів освіти у вчителя має створюватися чітке уявлення про характер кожного з них, про його інтереси і здібності. Способи, прийоми і темп навчання добираються з урахуванням відмінностей школярів, рівнів розвитку їх пізнавальних здібностей.

Таким чином, суб'єкт-суб'єктна взаємодія у навчальній діяльності забезпечує формування умінь і навичок учня, які за умов «горизонтальної» побудови взаємовідносин, розвиваються й удосконалюються шляхом застосування здобутих знань у різноманітних практичних ситуаціях, майстерно створених учителем у навчальному середовищі на основі використання інноваційних педагогічних технологій та дидактичних принципів навчання.

Досягнення вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти у контексті діяльнісного підходу, передбачає розвиток «горизонтальних» відносин між учасниками навчального процесу (учитель -

учень, учень - учитель, учень - учень) на противагу «вертикальним» суб'єкт-об'єктним відносинам, із превалюванням авторитетності учителя над існуючими відчуттями страху, невпевненості, повинності учнів.

Висновки. Отже, проблема формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників у навчальній діяльності є міждисциплінарною, тому і розглядати її необхідно виходячи з результатів дослідження педагогіки, психології, соціології, психофізіології тощо.

Ефективність формування суб'єктного простору як учнів, так і учителів залежить від особливостей побудови суб'єкт-суб'єктної взаємодії між ними, функціональність якої є рівнозначною як у досягненні цілей освітнього процесу, так і у сприянні особистісному самоствердженню учасників навчальної діяльності.

Цілеспрямований навчальний процес передбачає взаємодію учителя та учнів у напрямі формування в останніх загальнопредметних компетентностей, окреслених стандартом освіти. У такому разі пріоритети у взаємовідносинах між учасниками навчальної діяльності визначає учитель щодо організації навчання, окреслення цілей уроку, добору змісту і форми, інноваційних педагогічних технологій. Означені методичні складники є своєрідними «інструментами» організації навчальної діяльності і тільки за умов їх якісного змістового наповнення компетентним учителем, уможливується реалізація не тільки мети уроку, а й забезпечується ціннісно-змістовна творча взаємодія, опосередкована суб'єкт-суб'єктними відносинами між учасниками цього процесу, які прагнуть до самореалізації на основі усвідомлення важливості навчання. Таким чином, стратегію розвитку особистості учня як суб'єкта навчання закладає учитель, керуючись не тільки виконанням стандартів освіти, а в першу чергу створює атмосферу для сприятливого формування суб'єктного простору особистості на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальній діяльності.

Список використаних джерел

1. Аніщенко О. В. Теоретичне і виробниче навчання у професійно-технічних навчальних закладах : короткий термінологічний словник / О. В. Аніщенко, Н. В. Смоляна. - К.; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. - 103 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. - 1736 с.
3. Коломієць Т. В. Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Тетяна Володимирівна Коломієць. - Житомир, 2015. - 197 с.
4. Куриця А. І. Юність як сприятливий період для розвитку лідерських якостей / А.І. Куриця // Проблеми сучасної психології. - К., 2010. - Вип. 8 . - 565-572 с.
5. Мельник Ж. В. Рівень розвитку комунікативних умінь старшокласників як чинник їх міжособистісних взаємин / Ж. В. Мельник // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

Институту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онупрієвої. - Вип. 1. - Кам'янець-Подільський: Аксіома. - 2008. - С. 144-153.

6. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. - К. : «Аконіт», 2008. - Т.3. - 862 с.

7. Середюк Л. А. Педагогічні умови оптимізації процесу особистісного самовираження старшокласників : автореф. дисс. канд. пед. наук : 13.00.07 / Лариса Анатоліївна Середюк. - К., 2002. - 16 с.

8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О.Г. Дзевєрін (голова) та ін. - К. : Рад.шк., 1976. - Т.1. - 1976.

9. Фаріна Я.О. Суб'єктність студента як об'єкта освітнього впливу вищої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.04. / Я.О. Фаріна. - Х., 2012. - 21 с.

10. Хитрюк В. В. Суб'єктность и инклюзивная готовность будущих педагогов : к вопросу о взаимосвязи / В. В. Хитрюк, Н. С. Троцкая // Веснік Брэсцкага ушверсггэта. - 2012. - № 1. - Серья 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. - С. 108-119.

11. Хом'як А. П. Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.09 ; Інститут педагогіки НАПН України / А. П.Хом'як. - К., 2010. - 20 с.

12. Шехавцова С. О. Теоретичні і методичні засади формування суб'єктності майбутніх учителів у процесі фахової підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Шехавцова Світлана Олександрівна // ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка». - Старобільськ. - 2017. - 476 с.

13. Шмирко О. Організація суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії як умова формування особистості майбутнього вчителя іноземної мови / Олена Шмирко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія педагогічна. - 2009. - Вип. 25. - Ч. 2.

14. Vaskivska H. O. Didactic possibilities of information and communication technologies in the process of development of educational environment in upper secondary school / H. O. Vaskivska, S. V. Kosianchuk, H. M. Skyba // Information Technologies and Learning Tools. - 2017. - Vol 60. - №4. - P. 17-27. (Web of Science)

Скиба Г.М.

ФОРМИРОВАНИЕ СУБЪЕКТ-СУБЪЕКТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ КАК НАУЧНАЯ ПРОБЛЕМА

В статье представлен анализ научных исследований проблемы субъект-субъектного взаимодействия в учебной деятельности. Акцентируется внимание на необходимости изучения дидактических особенностей взаимодействия субъектов учебной деятельности. Охарактеризовано, что эффективность формирования субъектного пространства как учеников, так и учителей зависит от особенностей построения субъект-субъектного взаимодействия между ними, функциональность которого является равнозначной как в достижении целей образовательного процесса, так и в

содействию личностному самоутверждению участников учебной деятельности.

Ключевые слова: субъект-субъектное взаимодействие, учебная деятельность, ученик, учитель, коммуникативная компетентность.

Skyba H. M.

FORMATION THE SUBJECT-SUBJECT INTERACTION OF STUDENTS AS A SCIENTIFIC PROBLEM

The article presents the analysis of scientific studies to the problem of subject-subject interaction in the educational activities. The article focuses on the need to study the didactic features of interaction of subjects of educational activity. Described that the efficiency of formation of the subjective space of both pupils and teachers depends on the characteristics of the construction of subject-subject interaction between them, the functionality of which is equivalent in achieving the goals of the educational process and in the promotion of personal self-affirmation of the participants in the training activities. It is noted that in the conditions of humanization of education, interpersonal communication in learning activities is determined not only by the degree of formation of the communicative competence of subjects of training, which essentially integrates the knowledge, skills and abilities, manifested in communicative action and ensure the effectiveness of the communication process, but also involves psycho-pedagogical skills of communication as the key to effective subject-subject interaction based on knowledge and life experience of both teachers and students, abilities of each of the participants in training activities to understand themselves and to accept the modification of the mental States of others, the ability to adjust communicative action with the contacts of teachers with students, students among themselves, with other people. It is proved that the problem of forming the subject-subject interaction of students in learning activities is interdisciplinary, and therefore should be regarded on the basis of the results of the study of pedagogy, psychology, sociology, psychophysiology, and the like. It is proved that the efficiency of formation of the subjective space of both pupils and teachers depends on the characteristics of the construction of subject-subject interaction between them, the functionality of which is equivalent in achieving the goals of the educational process and in the promotion of personal self-affirmation of the participants in the training activities.

Keywords: subject-subject interaction, educational activity, student, teacher, communicative competence.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2018 р.